

РОЗДІЛ I

Філософська антропологія і філософія культури

УДК 141.7(091)

Галина Арсентьєва

«Самість», «екзистенція», «життя» у самоздійсненні людського «Я»

Зроблено огляд філософських поглядів на сутність категорій «самість», «екзистенція», «життя», узагальнені різні теоретичні концепції та підходи до цих категорій і здійснена спроба єдиної сутнісної визначеності кожної з цих категорій. В результаті порівняльного аналізу встановлено спільне і відмінне між ними і представлений механізм взаємодії «самості», «екзистенції» і «життя» у само здійсненні людського «Я», як реалізації потенційних можливостей, здібностей і хисту людини.

Ключові слова: самість, екзистенція, життя, самосвідомість, само здійснення людського «Я».

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Актуальність теми полягає у тому, що в сучасному світі популярними стали питання філософського аналізу свободи, свободи самовираження, самореалізації, самоідентифікації, пов'язані з наростаючим прагненням людей до індивідуальної автономії в умовах трансформаційних процесів українського суспільства. Проблему самоздійснення людського «Я» заслужено відносять до числа однієї із самих складних проблем філософії. Ця проблема є міждисциплінарною, її розробляють у рамках філософії, психології культурології, соціології, педагогіки. У сучасних умовах зростає інтерес до самореалізації особистості і максимально повному використанню людського потенціалу. Це зумовлює об'єктивну необхідність синтезу та узагальнення існуючих знань з даної проблеми і потребу глибшого вивчення категоріального апарату самоздійснення людського «Я». В контексті даної статті ми зупинимося на аналізі категорій дуже близьких за змістом, іноді настільки, що їх плутають, підміняють один одним або взагалі розглядають окремо, зовсім не пов'язуючи. Крім того, розуміння цих категорій ускладнюється їх ірраціональною в основі своїй суттю, яку важко представити зручними формулами логічних операцій, загальновідомими методами пояснення, бо досліджується такий феномен людської цілісності, який значно більший, ніж сума його складових і, до того ж потік психічних подій найчастіше непередбачуваний, і ми ніколи не в змозі передбачити, що в духовному розвитку піде за досягнутим вже станом. Все це визначило як вибір теми даної статті, так і обумовило її мету й основні завдання.

Мета статті – огляд філософських поглядів на сутність категорій «самість», «життя» і «екзистенція», узагальнення теоретичних концепцій і підходів до їх вивчення у представників таких філософських шкіл сучасної європейської неklasичної філософії, як фрейдизм, екзистенціалізм і філософія життя. Тому метою даної статті є знайти спільне і відмінне цих дефініцій. А також з'ясувати механізм взаємодії «самості», «екзистенції» і «життя» людини з її життєтворчістю, у результаті чого відбувається самоздійснення людського «Я».

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Теоретичну основу статті склали з одного боку роботи представників сучасної європейської неklasичної філософії (З. Фрейд, К. Юнг, А. Адлер, Г. Марсель, К. Ясперс, М. Мерло-Понті, Н. Аббаньяно, Ф. Ніцше, А. Бергсон, М. Хайдеггер, В. Дільтей), з іншого боку, роботи російських представників діяльнісного підходу (Г. С. Батіщев, Л. П. Буєва, М. В. Дьомін, М. С. Каган, Д. А. Леонтєв, Л. В. Моторіна, В.С. Мерлін, С. С. Кудінов). З третього боку, – це роботи

представників української школи дослідження даного феномену (В. М. Ямницький, Н. Г. Богданова, О. Д. Джура).

Українська філософська школа приділила увагу дослідженню проблеми самоздійснення людського «Я» в контексті дослідження життєтворчості взагалі та у дослідженні феномену спілкування, як оптимізуючого фактору самоздійснення людського «Я». Розвиток життєтворчої активності аналізується у роботах В. М. Ямницького [1]. Теоретично-методологічні основи дослідження життєтворчості розглянуті у працях О. Д. Джури [2]. Культурі життєтворчості присвячені дослідження Н. Г. Богданової [3]. У роботах А. А. Довганя, А. О. Клепікова, А., Л. П. Злобіної, Т. М. Кононенко опрацьовані деякі аспекти мистецтва життя у зв'язку із феноменом спілкування: спілкування і культура життя (А. О. Клепіков) [4], спілкування як засіб життєдіяльності особи (А. А. Довгань) [5], спілкування і розвиток особи у різних сферах людського життя (Л. П. Злобіна) [6], і соціально-історичні типи спілкування (Т.М. Кононенко) [7].

Виклад основного матеріалу. Категорія «Я», як результат сформованості самосвідомості є вінцем розвитку свідомості людини. В контексті цієї статті надалі ми будемо позначати її для стислості категорією «Я». Самосвідомість, або «Я» допомагає людині не тільки відображати зовнішній світ, але, виділивши себе в ньому, пізнавати свій внутрішній світ, переживати його і певним чином ставитися до себе і транслювати себе світу. Усвідомлення себе як стійкого об'єкта, відчуття людиною своєї єдиності передбачає внутрішню цілісність, сталість особистості, яка, незалежно від мінливих ситуацій, здатна при цьому залишатися сама собою. Безперервність таких переживань і дає людині можливість інтегрувати себе в єдине ціле «Я». Головна функція самосвідомості – зробити доступними для людини мотиви і результати її вчинків і дати можливість зрозуміти, якою вона є насправді, оцінити себе; якщо оцінка виявиться незадовільною, то людина може або зайнятися самовдосконаленням, саморозвитком, або, включивши захисні механізми, витіснити ці неприємні відомості, уникаючи травмуючого впливу внутрішнього конфлікту. «Я» – фундаментальна категорія філософських концепцій особистості, що виражає рефлексивно усвідомлену самототожність індивіда.

Тільки завдяки усвідомленню своєї індивідуальності виникає захисна функція: прагнення захистити свою індивідуальність від загрози її нівелювання. Для самосвідомості найбільш значимим є стати самим собою (сформувати себе як особистість), залишитися самим собою (незважаючи на вплив ззовні) і вміти підтримувати себе у важких станах. Для того, щоб твоя «екзистенція» перетворилася в твоє «життя», потрібно стати самим собою, кращим за того, ким ти здатний стати, треба наважитися повністю зануритися в щось без залишку, забувши свої пози, подолавши бажання захисту і свою сором'язливість і переживати це щось без самокритики; вирішуватися робити вибір, приймати рішення і брати на себе відповідальність, прислухатися до себе самого, дати можливість проявлятися своїй індивідуальності; безперервно розвивати свої розумові здібності конструктивно, тобто реалізовувати свої можливості повністю саме в ті моменти, коли для цього склалися всі умови, або, навпаки, так добре знати, які саме умови потрібні для твоєї найкращої самореалізації, щоб вміти їх власноруч створювати. Образ свого «Я», або самосвідомість (уявлення про себе), не виникає у людини відразу, а складається поступово і включає, за В. С. Мерліном, упродовж її життя під впливом численних соціальних впливів і включає 4 компоненти: 1) соціально-моральна самооцінка, самоповага, яка формується на основі накопиченого досвіду спілкування та діяльності; 2) свідомість своїх психічних властивостей, емоцій, самооцінки; 3) свідомість «Я» як активного початку суб'єкта діяльності; 4) Свідомість відмінності себе від решти світу [8].

Відчуття людиною своєї єдиності підтримується безперервністю її переживань у часі: пам'ятає про минуле, переживає справжнє, має надії на майбутнє. Безперервність таких переживань і дає людині можливість інтегрувати себе в єдине ціле, в своє індивідуально-неповторне «Я».

В історії філософії найбільшу увагу проблемі актуалізації потаєнних, сокровенних горизонтів і можливостей буття людського «Я» приділила сучасна європейська некласична філософія і, передусім, такі її філософські напрямки, як екзистенціалізм, філософія життя і фрейдизм.

3. Фрейд був одним з перших, хто спробував побачити в домінуючих інстинктах людини потребу в самореалізації. Самореалізація, за З. Фрейдом, локалізується в несвідомому шарі людської психіки і проявляється в «прагненні до задоволення», властивому людині з народження. Цій інстинктивній потребі в самореалізації протистоять нав'язані суспільством імперативні вимоги культури (норми, традиції, правила і т.д.), основна функція яких полягає в цензурі за несвідомим, у придушенні інстинкту подібних потреб.

Психоаналіз розглядає людську сутність з точки зору її особистісного зростання і творчої діяльності. У центрі самореалізації особистості актуалізуються поняття, так чи інакше пов'язані з самосвідомістю. Самосвідомість може визначатися через пізнання себе, пізнання своєї самості. Самість – гіпотетичне поняття, введене спочатку в психологію К. Юнгом, як «центр тотальної, безмежної психічної особистості, яка не піддається визначенню». Модель структури самосвідомості, запропонована К. Юнгом, заснована на протиставленні усвідомлюваних і неусвідомлюваних елементів людської психіки. Поняття "самість" введено в обіг К. Юнгом як архетипічний образ людського потенціалу і єдності особистості як цілого, як сумативності особистості. У К. Юнга "самість" висловлює єдність особистості як цілого, центр сумативної цілісності свідомого і несвідомого. Свідоме Ego підпорядковане або включене в самість, наділену своїм голосом, чутним іноді в моменти інтуїції і сновидінь. Екзистенція, за Юнгом, по суті є еволюцією самості, яка відбувається в напрямку від несвідомого до втілення в ідеальну програму життя людини, що і є самоздійсненням людського «Я».

Зазначимо, що схожі поняття самість і екзистенція все-таки мають невеличку відмінність. І вона полягає у тому, що екзистенцію стає не всяка самість, а та, що еволюціонує, розвивається. Тому математичний знак рівності між ними не підходить, а ось приблизний знак рівності більш точно висловлює синонімічність категорій самість і екзистенція у К. Юнга.

Пізніше категорія «самість» досліджується в філософії М. Хайдеггера. Хайдеггер терміном «самість» позначав буття "Я" (само-буття), тобто таке суще, яке може вимовити: "Я". Хайдеггер виділяє два види самості: особиста самість і безособова. Особиста самість (Ich-selbst), за Хайдеггером, – це коли людина вважає своєю ідентичністю буття існування в якості "турботи" по відношенню до іншої людини з турботою одночасно і про себе. Безособова ж самість (Man-selbs) у Хайдеггера відсуває на другий план власні можливості і горизонти буття, а на перший план ставить турботу про іншу людину [9].

Отже, якщо у К. Юнга самість і екзистенція – це дуже схожі за суттю своєю поняття, то, згідно М. Хайдеггера, не всяка самість синонімічна екзистенції, а тільки самість особиста. А безособова, – ні. До речі, Адлеріанській підхід щодо самості і екзистенції представляє більш розширений спектр самореалізації Хайдеггерівської особистої самості. Передусім, у вирішенні особистістю трьох життєво важливих завдань: професійної самореалізації; самореалізації в сім'ї; самореалізації в любові, дружбі, у взаємодії з іншими.

Розглянемо, як же категорія самість відображається або співвідноситься зі схожими категоріями в інших напрямках сучасної європейської філософії, крім фрейдизму, які досліджують розвиток і самореалізацію людського «Я».

І філософія життя, і екзистенціалізм, що виникли як опозиція класичному раціоналізму і як реакція на кризу механістичного природознавства, звернулися до категорій життя і екзистенція. Але саме поняття життя і до цього дня залишається багатозначним і невизначеним, дає простір для різних трактувань. Воно розуміється і в біологічному, і в космологічному, і в культурно-історичному планах. І, якщо у Ф. Ніцше, наприклад, «життя» виступає в формі «волі до влади» [10], а у А. Бергсона «життя» – це «космічний життєвий порив», суттю якого є свідомість або над-свідомість [11], то, наприклад, у В. Дільтея життя виступає як потік переживань, культурно-історично обумовлених. Однак, у всіх трактуваннях є загальне в розумінні категорії «життя». Життя розуміється, як цілісний процес безперервного творчого становлення, розвитку, що протистоїть механічним неорганічним утворенням, всьому визначеному, застиглому і такому, що сталося вже, відбулося [12].

В. Дільтей виділяє 2 види розуміння життя: 1) самоспостереження того, хто осягає життя (аналітична інтроспекція); 2) емпатія (вживання, співпереживання, спів-життя, – як здатність і як розвиток цієї здатності);

Розуміти життя, за В. Дільтеєм, – це прагнути представити повний протиріч досвід самого життя (життєвість і закономірність, розум і абсурдність, ясність і загадковість).

Модусами екзистенції є, так названі ще Ж.-П. Сартром, екзистенціали. Завдяки їм встановлюються відносини свідомості зі значущими для індивіда емпіричними проявами. Екзистенціали – способи існування людини і виявлення сутнісних характеристик Я, ціннісні вузли, квінтесенції смислів, цілей, прагнень людей. Екзистенціали – це способи існування людини і виявлення сутнісних характеристик «Я». Виділяють, так звані, «негативні» – самотність, смерть, страх – і «позитивні» – віра, надія, любов

– екзистенціали, а також інші модуси буття індивідів – самототожність, цілісність, відкритість, духовність, свобода, відповідальність, творча активність [13, с. 12–20].

За Г. Марселем, справжня свобода полягає в тому, щоб стати самим собою. Людина є те, що сама із себе творить. Вона - проект самої себе, який існує настільки, наскільки себе реально здійснює. При цьому свобода розуміється як екзистенціал з відчуттям задоволення, радості і повноти буття людського існування [14, с. 93, 105–114]. Екзистенція виводиться Марселем за межі сфери об'єктивності, в сферу «справжнього» буття – інтерсуб'єктивності. Це є якась ідеальна сфера інтерсуб'єктивності, приналежність і відкритість іншому, діалог «Я» і «Ти». Як всередині себе, так і ззовні. Пізнати творчу суб'єктивність людини, стверджує Марсель, означає визнати її «буття» як «таїну», а не як проблему.

Науково-технічний прогрес існує лише в сфері проблем, всяке ж індивідуальне буття є символ і вираз «трансцендентної таїни». Наука ніколи не дає справжнього осягнення людини, оскільки розглядає її не як «Я», не як суб'єкт, а як усього лише функціонуючий об'єкт.

Але «таїна» людини може бути осягнута лише всією повнотою істоти, залученою в особисту драму, яка є історією її власної екзистенції. Конкретні підходи до онтологічної таємниці слід шукати не в логічному мисленні, а у виявленні духовних даностей - таких як віра (вірність), надія і любов - справжніх екзистенціалів буття людей.

Властива «таїні» «співучасть у бутті» призводить до над-раціональної єдності суб'єктів, повністю невимовній в образах сприйняття, поняттях або словах. Те, що є для мене справжнім, не вимагає перевірки, оскільки це «опосередковане безпосереднє». Людське буття, міркує Марсель, немислимо поза спілкування з іншими людьми. Як особистість, індивід за своєю суттю відкритий іншому, «Щось могутнє і приховане запевняє мене в тому, що якщо інші не існують, то і мене також немає, що я не можу приписувати собі те існування, яке б не мали інші ...» [15, с. 34]. Тому споконвічно людина живе в співучасті в справах ближніх і божественного буття.

Конкретні форми, способи, види самореалізації у різних людей різні. У полівалентності потреби в самореалізації виявляється і отримує розвиток багата людська індивідуальність, яка робить самостійний вибір особистісної стратегії життя, розробляє життєві плани і програми, вибір та використання засобів, необхідних для реалізації індивідуального життєвого проекту.

Самоздійснення свого "Я" – це його творчий розвиток і застосування у різних сферах його прояву (в професії, освіті, в сім'ї, в дружбі, відносинах із протилежною статтю, мистецтві, у спорті тощо).

Проектуючи творчо своє життя, розробляючи і здійснюючи індивідуальний життєвий сценарій, особистість опановує континуум нових знань, умінь, навичок, розвиває власну креативність, соціальну кмітливість,

Висновки. 1. Самоздійснення людського «Я» – це реалізація потенційних можливостей, здібностей і хисту людини, як здійснення людиною своєї місії, або покликання, долі тощо, як неустанного прагнення до єдності, інтеграції усіх своїх сутнісних сил, як здійснення людиною самої себе.

2. Сам термін «життя», визначається нами як потік творчого формування «Я» людини. Життя проявляється у творчості, становленні, у безперервній мінливості, у створенні нових форм. Сутність життя полягає у тому, щоб діяти і утверджувати повноту існування. Отже життя – це реалізована життєва програма людини, її особиста, індивідуальна, єдина у Всесвіті і не повторна. «Екзистенція» є передумовою «життя», «екзистенція» – це початковий внутрішній імпульс до самореалізації, а «життя» - це одночасно і процес, і результат самоздійснення людського «Я».

3. У самоздійсненні людського «Я» актуалізується самопізнання, пізнання людиною своєї самості, своєї екзистенції. В результаті порівняльного аналізу нами зроблено висновок про спільне і відмінне таких понять, як «самість», «екзистенція» і «життя». Спільне між ними те, що вони є образом людського потенціалу і єдності особистості як цілого, як центр сумативної цілісності свідомого і несвідомого. Але екзистенцію стає не всяка самість, а та, що розвивається. А ще і не всяка самість синонімічна екзистенції, а тільки самість особиста. А безособова, – ні.

4. Методи осягнення життя такі: розуміння на основі сприйняття наших власних станів; осягнення цілісності прояву життя; інтуїтивне розуміння життя; ірраціональне розуміння життя; осягнення життя у всій повноті його форм і проявів; проникнення у духовний світ людини, як автора, що створює розуміння свого життя; реконструкція контексту того, що розуміється у житті.

Розуміння життя можна поділити на 2 види: 1) самостереження того, хто осягає життя (аналітична інтроспекція); 2) емпатія (вживання, співпереживання, *співжиття*, – як здатність і як розвиток цієї здатності).

Розуміти життя – це прагнути представити повний протиріч досвід самого життя (життєвість і закономірність, розум і абсурдність, ясність і загадковність).

Перспективи подальших досліджень у даному напрямку. Ціла низка питань щодо взаємозв'язку категорій «самість», «екзистенція» і «життя» так і залишається ще не з'ясованою. Передусім, це питання щодо того, як самоздійснення людського «Я» має гармонійно проявлятися стосовно один до одного у всіх сферах так, щоби це не порушувало цілісність людського "Я". До кінця не з'ясовані екзистенціали самоздійснення людського «Я».

Джерела і література

1. Ямницький В. М. Розвиток життєтворчої активності особистості: теорія та експеримент: монографія / В. М. Ямницький. – Одеса.: ПНЦ АПН України; СВД М. П. Черкасов, 2006. – 362 с.
2. Джура О. Д. Теоретико-методологічні проблеми дослідження життєтворчості особистості // Нова парадигма: журнал наук. праць; голов. ред. В. П. Бех. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. – Вип. 83. – С. 4–10.
3. Богданова Н. Г. Культура життєтворчості особистості. Філософсько-світоглядний аналіз: наукове видання / Н. Г. Богданова. – К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, – 2011. – 302 с.
4. Клепиков А. О. Феномен комунікації в світі культури: дис... канд. філос. наук: 09.00.04 / А. О. Клепиков. – К, 1996. – 200 с.
5. Довгань А. А. Общение как способ развития творческого потенциала личности: автореф. дис. ... канд. филос. наук: 09.00.01 / А. А. Довгань. – К., 1985. – 24 с.
6. Злобина Е. Г. Общение как фактор развития личности / Е. Г. Злобина. – К. : Наук. думка, 1981. – 252 с.
7. Кононенко Т. М. Типи спілкування як елемент історичного процесу (Соціал. філос. аналіз): дис.. ... канд. філос. наук: 09.00.11 / Т. М. Кононенко. – К., 1994. – 139 с.
8. Мерлин В. С. Психология индивидуальности / В. С. Мерлин. – Воронеж: МОДЭК, 1996. – 448 с.
9. Новейший философский словарь / за ред. А. А. Грицанова. Мн.: Изд. В.М. Скакун. – Минск, 1998. – 896 с.
10. Ницше Ф. Воля к власти / Ф. Ницше. – М. : Эксмо, 2016. – 864 с.
11. Бергсон А. Сознание и жизнь / Анри Бергсон. – М. : Российская политическая энциклопедия, 2010. – 399 с.
12. Бергсон А. Герменевтика. Психология. История. Дильтей В. и современная философия / Анри Бергсон, Вильгельм Дильтей. – М. : Три квадрата, 2002. – 208 с.
13. Марсель Г. Опыт конкретной философии / Г. Марсель. – М. : Республика, 2004. – 224 с.

Arsentieva Halyna. «Self», «Existence», «Life» in Self Realization of the Human essence. The article provides an overview of the philosophical views on the essence of the categories –self, –existence, –life in such philosophical areas of modern European non-classical philosophy, as existentialism, philosophy of life and Freudism. The author of the article summarized the various theoretical concepts and approaches to these categories and made an attempt to unify the essential certainty of each of these categories, which are basically irrational manifestations of a person's self-consciousness in reality. As a result of the comparative analysis, the common and the different between the categories –self, –existence and –life are established. Based on this, the interaction mechanism of these categories in the self-realization of the human essence is analyzed, as the realization of potential abilities and talent of a person, as a more complete self-knowledge, acceptance and self-realization of man himself in the tireless pursuit of unity and integration of all his essential forces.

Key words: self, action, life, self-consciousness, self-realization of the human essence.

Арсентьева Галина. «Самость», «экзистенция», «жизнь» в самоосуществлении человеческого «Я». Предлагается обзор философских взглядов на сущность категорий «самость», «экзистенция», «жизнь» в таких философских направлениях современной европейской неклассической философии, как экзистенциализм, философия жизни и фрейдизм. Автор статьи обобщила различные теоретические концепции и подходы к этим категориям и осуществила попытку единой сущностной определенности каждой из этих категорий, которые являются иррациональными в своей основе проявлениями самосознания человека в жизненной реальности. В результате сравнительного анализа установлено общее и отличное между категориями «самость», «экзистенция» и «жизнь». На основе этого проанализирован механизм взаимодействия этих категорий в

самореализации человеческого «Я», как реализации потенциальных возможностей, способностей и таланта человека, как более полное самопознание, принятие и самоосуществление человеком самого себя в неустанном стремлении к единству и интеграции всех своих сущностных сил.

Ключевые слова: самость, экзистенция, жизнь, самосознание, самоосуществление человеческого «Я».

Стаття надійшла до редколегії
14.09.2018 р.